

SOMOGYI AMBRUS
BÁTHORI ZSIGMOND ELSŐ ÉVEI

1576.

A legnagyobb nyugalom idején, amikor a sztambuli szeleket elcsitította az adózás révén kötött szerződés, s nyolc évre elült a viharok, – írja Zsámboki, – egyhangulag II. Miksának [német császárnak és magyar királynak], (mert még élt akkor) ajánlották fel alázatosan Lengyelország trónját a bárók és a litvánok. Ezt a császár először – magában megfontolva a dolgot – visszautasította, de később rávették, hogy elfogadja. Mikor már kölcsönös eskütétellel elintézték a dolgot, Báthori István, Miksa alattvalója és Erdély vajdája, nem közönséges nemzetsége és családi kincsei révén közbelépve, néhány pártoskodó mesterkedései és gyorsasága folytán elfoglalta előle a koronát. A császár jobb reményben lévén s mivel épp Regensburgba készült, elhatározta, hogy elhallgatja s mig haza nem tér, türi a dolgot, inkább azon törve a fejét, hogy mi méltó az ő helyzetéhez, mint, hogy jog szerint mit kell ilyenkor tenni. S maga tartózkodva az erőszaktól, azokat is, akik megdöbbenve az alattvaló vakmerőségén, nehéz lovassággal és felfegyverzett csapatokkal szállták meg a lengyel határokat, visszatartotta az öldökléstől, azt véelve, hogy eljön még az alkalom, amikor a megváltoztatott tanács előidézői megbűnhődnek. Ezekről a dolgokról vélekedjék kiki, ahogy akar, az azonban minden nép előtt ismeretes, hogy az uralkodni vágyó német, aki soha nem szokta a becsületes alkalmat elszalasztani, csak későn engedett erőszakos rábeszélőinek. Mert a németek igen ügyesek és okosak, ennek bizonyosága Magyarország és Erdély, amelyeknek uralmát nem katonai erővel és vitézséggel, hanem ésszel és ügyességgel szerezték meg. Hasonló esetekről tehát ugyanigy kell vélekedni. Azután meg minden hatalom Istentől származik, úgyhogy az ő akaratával lehet ugyan olykor szembeszállni, de ellenállni neki soha, s ő nála nem a szép természetnek és a nemesi címeknek jutalma

a királyság, hanem a lélek erényeié s azt választja ki, aki ezeket tökéletesen bírja, aki jámborsággal és igazságossággal, alázatossággal és lelkierővel ékes. Azt kell mondani, hogy a császár nem tudta a végzet rendjét felforgatni, s ezért engedte át a helyet a másiknak. Báthori Istvánt tehát, Erdély akkori fejedelmét Lengyelország főurai és előkelői az országgyűlésen hősi és bölcs szelleméért, amihez még Szelim török szultán tekintélye és akarata is járult, Lengyelország királyává választották s kevéssel utóbb tavasszal Moldván keresztül Lengyelországba költözött, ahol szertartás szerint megkoronázták. Ott nagy, nehéz és hosszú háborúkat viselt bölcs szándékkal, mert Danckát [Danzigot], az erős tengerparti várost alattvalójává tette és az oroszok nagyhercegét [a cárt] nyílt csatában néhányszor legyőzte, sok várat, amelyet az régebben erőszakkal elhódított, visszaszerzett s Lengyelországot gyarapítva uralmát messze kiterjesztette. Ezenkívül Békesi Gáspárnak is kegyesen megbocsátott botlásaiért, mert az volt a szokása, hogy a rajta esett sérelmeket inkább semmibe vette, mint megbosszulta, s ellenségeit szolgálataival nyerte meg magának; azt mondta ugyanis, hogy semmi sem méltóbb a férfihez, mint saját magát legyőzni, s hogy valóban nincs nagyobb elégtétel, mint minden sérelemért – ha lehet – veleszületett kegyességgel megbocsátani. Ezt tette maga is Békesivel. Gáspárt ugyanis emberei által magához hívatta, s mikor korábbi tettei bocsánatáért esedezett; kegyesen megadta azt, ajándékkal gazdagította, tisztségekkel halmozta el, annyira, hogy az ország egész hadseregének főkapitányává tette, s egész életében a legszívesebben bánt az övéivel. Tetteiről mások elég bőven irtak. Ugyanebben az évben tekintélye folytán, a dicső emlékü Báthori Kristófot, aki akkor a váradi vár és kerület főkapitánya volt, választották helyébe fejedelemmé az ország lakói, s szokás szerint megerősítették. Nem sokkal később, még ugyanebben az évben, meghalt Miksa, régóta tartó köszvénytől elgyengülve, minthogy gyomra a mellette levő vesegyulladásból szenvedett, nehéz léleketének műhelyét köhögés és hurut gyötörte, fáradt szívének burkát kemény nyálka lepte be, vesehólyagját túl sok tartalma a nap hevétől ingerelve duzzasztotta, altetének útjai alkalmatlanok voltak a sebészeti beavatkozásra, azok, amelyeken át az étel elosztva és a táplálásra átalakítva szétterjed a testben, sem voltak szabadok, s a gyomrában és mellében felgyült ártalmas víznek semmi kiútja nem volt. Az a hír járja, hogy legvégül, mikor a neki készített rossz orvosságokat nem itta meg, borogatásokat kapott s ez is

fokozta mell-bántalmait, mikor mindezek a bajok elérték beteg altestét, eltávozott e világról. Testét megmosva és megillatosítva, alkalmas koporsóba tették, hogy szülei temetkezési helyére, Prágába vigyék.

1581.

Báthori Kristóf, Erdély fejedelme, miután eddig az ideig szerencsésen és békésen kormányozta Erdélyt, a köszvénytől és öreg korától legyőzve meghalt. Nagy gyásszal és általános szomorúsággal kísérték az előkelők és alattvalói utolsó útjára, sirhelyére, a gyulafehérvári kisebb kápolnába; atyjuknak, kocsijuk kormányójának emlegették sóhajtozva, s sirja fölött nagyszerű emlékművet emeltek neki, amelyet nagy költséggel a tengeren túlról erre a célra hozatott kövekből kiváló szobrászmesterek faragtak művésziesen a szemlélők nagy bámulatára és gyönyörűségére. Egy fiút hagyott maga után, Zsigmondot, s egy leányt [Grizeldiszt], akit később Zamoyski János, Lengyelország főkancellárja vett feleségül. A fejedelem temetése után tehát Báthori Zsigmond fölé, akit szülei kérésére az ország lakói már azelőtt gyermekkorában fejedelemmé választottak, István lengyel király három kormányzót rendelt, Sombori Lászlót, Kendi Sándort és Gálffi Jánost [helyesen: Kovacsóczy Farkast]. Kormányzásuknak nem sokkal utóbb Géczy János megválasztása vetett véget, ő a váradi vár és kerület kapitánya volt akkor s egészen 1588 végéig szerencsésen vezette Erdély ügyeit.

1586.

Nagy éhínség pusztított Magyarországon és Erdélyben, úgy hogy egy köből búza Kolozsvárott 6 forintba került. Mikor ez aratás előtt váratlanul megenyhült, szörnyű és pusztító betegség támadt s olyan hirtelen csapott le a halandókra, hogy legtöbbjüket húsz óra alatt ragadta el házi vagy házon kívüli munkájukból, vagy a közügyek intézéséből. A kegyetlen vész nyomorúságosnak mutatja a büszke emberek hiúságát; a nemrég még vidám, kedves, gondtalan ember pillanatok alatt elmúlik. Ezt a kegyetlenséget a Legjobb és Leghatalmasabb Isten könyörgésekre, fogadalmakra, életmódunk megjavulásának ígéretére, amikkel a járványt rendszerint elhárítjuk, vagy valamennyire elhalasztjuk, nem sokkal később megszüntette. Mert a végzetes járvány, amelyre a csillagok járása előre

figyelmeztet, s amelyet az elemek viselkedéséből lehet felismerni, többnyire az isteni bosszuállás eszköze tetteinkért vagy a fejedelmek vétkeiért; hirtelen csapással támadja meg a városokat és tartományokat, s a legfelsőbb Isten küldi le fönről, néha pedig könyörgésekre és fogadalmakra megszűnik; így állt helyre már sok vidéken a közegészség, ahogy látható a szent könyvekből is. Mert a keresztény vallás, ahogy a földrengést – és más ilyen, a halandókra kirótt bajokat – a haragvó Istennek tulajdonítja, úgy a pestisről is azt tartja, hogy Isten fegyvere, amellyel bűnösöket és ártatlanokat egyaránt sújt. Erről világosan szól a Királyok második könyve. A kiváló filozófusok és ugyanígy a híres orvosok azt tartották, hogy a pestis a kedvezőtlen éghajlattól (amelyet Isten irányít akarata szerint), azaz a túlságos melegtől vagy hidegtől, nedvességtől vagy szárazságtól támad. Mert ahogy a jó egészség valami középen álló dolog, mondják a filozófusok, így minden bőség és kiáradás betegségeket okoz. Hasonlóképpen, ahol mérsékelt a meleg és hideg, a nedvesség és szárazság, minden egészségben éled és megerősödik; de ahogy azok közül bármelyik mértéktelenül és korlátlanul megnövekszik, megnövekszik a betegségek ereje és az emberre és állatra egyaránt átkos pestis tombol és kegyetlenkedik. Innen van az, hogy a mocsaras és nedves helyek lakói ki vannak téve ennek a bajnak. A forró vidékeken élők ezért gyakran szenvednek a pestistől, amely a leghidegebb vidékek lakóit is sújtja. De elsősorban a nagy hőség veszélyes és végzetes, ez gyötört minket is az előző évben. Mert az 1585. évi nagy szárazság volt a járvány oka, t. i. nemcsak, hogy eső nem volt, hanem a föld is annyira kiszáradt, minden nedvességet elfogyasztva, hogy az összes források kiapadtak. Ebből először nagy gabona-drágaság lett, azután ősszel a meleghez áradó nedvesség járult, – amely olykor az elemek romlott állapotát követni szokta, – s ártalmasabb volt, mert megfertőzte a levegőt. A valamilyen esőtől megmérgezett levegő ugyanis a bolygó csillagok ragályt hozó befolyására hatalmas vidékeket és tájakat szokott sanyargatni, körülöttünk és az állatok körül elömlve belélegzéskor a belső részekbe jut s halált okoz, sőt a bőr járatain keresztül is behatol s minthogy azokon állandóan lélegzet és vér fut keresztül, ezeknek megfertőzése által romlást hozó láz támad s ez később halálos lesz; mert a természetet a csillagok kormányozzák Isten akaratából, ahogy az országot a király. Így ez az egész érzékelhető világ összefügg a fentiekkel s az egész életet onnan kormányozzák, ezért nevezték a csillagokat a régiek is a termé-

szet isteneinek. Ugyanebben az évben II. [Báthori] István, a lengyelek királya Lengyelországban Grodnóban – ha a hír igaz – végbelén keresztül méregtől megfertőzve meghalt.

1587.

Miután István, e néven a lengyelek második királya Lengyelországban – ha a hír igaz– végbelén keresztül méregtől megfertőzve meghalt és betöltötte végzetét, a lengyelek először a temetésről gondoskodtak, majd szokás szerint országgyűlést hirdetve új király választásán fáradoztak. Meg is választották szertartásosan királlyá Zsigmondot, a svéd király fiát, aki anyai részről a Jagellok régi és királyi lengyel családjából származott. De akadtak közben olyan zavargók, akik, mivel közelebbi szomszédai voltak a sziléziaiaknak, hogy nagyobb tekintélyük legyen a németeknél, a többiektől különválva Miksát, Rudolf császár testvérét hívták meg a királyi méltóságra. Ő ezt hallva nem habozott s nem is hallgatta meg a senatus tanácsát, hanem rögtön katonákat toborozva, fegyveres csapattal egészen Krakkóig, a királyi városig hatolt előre; az volt a szándéka, hogy előbb szállja meg a királyi székhelyet ellenfelénél. De mikor a derekabbak, akik törődtek az országgal, visszaverték, erőszakkal fenyegetőzött s Krakkót ostromzárral vette körül. Közben követeket küldenek ide Erdélybe, kéri Zsigmondot, hogy legyen segítségükre. Ő Báthori Boldizsárt küldte el magyar fegyveres csapattal. Mihelyt ennek a híre Miksához elért, nyomban feloldotta az ostromzárt s egészen a sziléziai fennhatóság alatt lévő Boroszló városáig vonult vissza; a lengyelek úgy véelve, hogy élni kell az alkalommal, nyomon követték az ellenséget és a fentemlitett városban Miksa, miután megadta magát, kezükbe került. Nemsokára, két év múlva, elbocsátották Krakkóból.

1588.

Báthori Zsigmondot, akit boldog Lucia ünnepén még szülei életében választottak fejedelemmé, Medgyesen az ország lakóinak (t. i. mind a három nemzetnek) gyűlésén fiatal korában megerősítik és a kormányzói hatalmat megszüntetve ettől fogva teljes jogú uralkodóvá teszik. Géczy János ugyanis, aki már idős volt és az igazgatás és kormányzás terhétől fáradt, szívesen távozott hivatalából; de hogy mindenki megtudja,

hogy az ország és a fejedelem hasznára töltötte be, 200,000 magyar forintot hagyott a kincstárban Gyulafehérvárott, azonkívül megszámlálhatatlan arany- és ezüst edényt. Egyetlen sajátmagától született örököst sem hagyva hátra, – mert sohasem volt törvényes hitvese, – két hónap múlva meghalt. A jezsuiták szektáját az egész ország egyetértésével eltávolították az országból, csak Zsigmond fejedelemnek engedték meg, hogy egyiket-másikat közülük udvarában tartsa. Mivel másképp nem erősítették meg a fejedelemségben, az összes karok és rendek jelenlétében nyilvánosan megesküdt, hogy az ország jogait, szokásait, törvényeit megtartja; így ruházták rá az erdélyi birodalom uralmát. Mielőtt azonban cselekedeteinek előadásához fogunk, úgy gondolom, érdemes lesz egyet-mást születéséről előrebocsátani, amiket dajkáitól és hitelt érdemlő emberektől, akik azidőtájt atyja, Kristóf udvarában időztek, hallottunk úgy, ahogy itt következnek. Ezeket előrebocsátva és megértve könnyebb lesz megérteni a többieket, amik azután jönnek. Ugyanis az összes dajkái – ha igaz a hír – azt mondják, hogy Zsigmond 1572-ben született, április hónapban, majdnem teliholdkor, Mars napján, kedden, s hogy mikor a Bocskaiak nemes családjából származó anyjának hasából kijött, két keze össze volt fonva és vérrel volt tele, később pedig, mikor a köldökzsinór elvágása és elkötése után bába-asszonyok szokása szerint meleg vízbe tették, hogy a szennytől megmossák, hallá változott s hátsó részével ide-oda fröcskölte a vizet; minden jelenlévő megrémült a látványtól, ahogy ilyenkor történni szokott, s bámulva várták, mi lehet ennek a vége, de fél óra múlva újra emberi alakot vett fel. Akkor fejvesztés terhe alatt szigorúan megtiltották ennek az elhíresztelését s serdültebb korára halasztották; az okosabbak, akik később titokban megtudták a dolgot, úgy magyarázták, hogy ha felserdül, vérengző ember lesz, mert mindkét keze vérrel volt teli, hogy pedig azután halalakot vett föl, ez arra mutat, hogy telhetetlen és kóbor természetű lesz, mint a halak, amelyeknek nincs a vízben meghatározott lakóhelyük, hanem folyton ide-oda úszkálva követik állhatatlan természetüket. Később, amikor felserdült és testének vonalait már minden ponton teljesen kiformálta a természet, sokan a fiziognomiából következtették, hogy tavasszal született, a harmadik csillag, a Mars alatt, mert ez mértéktelen a hőségben és szárazságban s ennek megfelelően az alatta születőket befolyásával valami képpen megperzselve és megbarnítva vörösés színüekké teszi,

szemüket kicsivé, egész testüket valamennyire görbévé és otrombává, lelküket pedig álnokká, álhatatlanná, szemérmelenné, hirtelen haraguvá, árulóvá, egyenetlenkedések és háborúk előidézőjévé. Hogy ezeknek a jóslata és találgatása igaz volt, azt az ő dolgainak folyásából s a saját bajunkon tapasztalva tudtuk meg. De senkinek nem kell ezen csodálkozni, mert bizonyos, hogy a különböző csillagzat alatt születettek különbözőképpen viselkednek és cselekszenek, így rendezte ezt az isteni természet. Isten ugyanis ilyen hatáskört adott a csillagoknak, ahogy ezt a legnagyobb filozófus is állítja, s a csillagok járását sem böjtöléssel, sem áldozatokkal nem lehet megváltoztatni, mert a világ mozgása mindig egyforma és szabályszerű és mindig megváltozhatatlan. Ahogy tehát Isten öröktől fogva rendelte, úgy marad öröktől örökké. A bölcs sem lehet másképp urrá a csillagzatokon, csak úgy, hogy ha pl. látja a Saturnus állásának valamely szükségszerű következményét, mint a fagyot, megóvhatja magát a károktól, de nem tudja megakadályozni bekövetkezését, mert így történik mindig a természet szerint; olykor mégis – mivel Istennek minden hatalmában van és Isten szabadon cselekszik, gyakran meghallgatja a hívők könyörgését, – ha nem is változnak meg teljesen, de megenyhülnek; így, feltéve, hogy a csillagok természete valamilyen jelben halált mutat, mégis gyógyszerekkel meg lehet gyógyítani és meg lehet menteni az embert, – de az anyag nem mindig alkalmas ilyen hatás előidézésére, – s ebből nyilvánvaló, hogy olykor nem minden történik szükségszerűen a csillagok állása szerint, mert az isteni akarat közbenjárása irányítja a mozgásukat, így ölhetnek formákat s lehetnek testté és lélekké. Zsigmond tehát testben és lélekben olyan volt, ahogy előre leírták. A jezsuiták és olaszok közösségében nevelkedett, ahol hajlamaival egyező dolgokat, amik természetéből hiányoztak, megtanult s ezek a maguk idejében cselekedeteiben kitortek. Mert a nevelés és tanítás sokra képes, s a rossz természetet ha nem is tudja teljesen kiirtani, de megjavítja és gyakran jó irányba fordítja, ha ügyes és az észnek, mint királynak, aki minden fölött ur, engedelmessé akar és tud. Mert ügyesség és szorgalom győzi le a természetet; semmit sem ér tehát kedvező körülmények közt születni, ha a jó oktatás hiányzik. Vágyainkat, igaz, nem lehet teljesen kioltani, de hogy ne legyünk vágyaink szolgái, ezt elérheti az ész. A gonoszságot nem lehet kiirtani, de hogy ne engedjünk a gonoszságnak, ezt elérhetjük az ész segítségével; mert nem

a hajlamok kiirtója az ész, hanem ellenfele, amit Dávid példája is igazol, mesterségesen lehet és kell tehát a természetet megjavítani. Innen van az, hogy soha senki érett korában el nem jut a tökéletes erényhez, hacsak nem ivott gyermekkorában az erényeknek nemesebb forrásából, s nem tűzött ki maga elé valami dicső célt, pl. egy nagyszerű és híres birodalmat jól kormányozni, ahogy Zsigmond apjánál ugyancsak látható volt. De nem kevésbbé kiváló dolog elérni, hogy ne következék rosszabb utána, sőt a jó fejedelemnek különös kötelessége gondoskodni róla, hogy ne lehessen rossz fejedelem az utóda, a jó fejedelem különös reménye ugyanis a helyes irányítástól függ, s ezt annál szorgalmasabban kell megadni a leendő fejedelemnek, mivel a szavazatok nem mérvadóak s ezt buzgó neveléssel kell ellensúlyozni. Hogy tehát jó tehetségű fejedelem szülessék, azt először Istentől kell fogadalmakkal kérni; azután, hogy a jól született ne térjen rossz irányba, vagy hogy a kevésbé jól született neveléssel jobbá váljék, ez részben rajtunk áll. De igen gyakran megtörténik, hogy nagy és kiváló férfiakkal elfajzott gyermekei vannak, annyira, hogy szélteben használatos a közmondás: a hősöknek a fiaik a büntetésük. Közeláll ehhez, amit másvalaki mondott, hogy a nagy férfiak közül jóformán senki sem hagyott hátra hasznos gyermeket. Ennek a dolognak a közvetlen oka semmi egyéb, mint a hizelgők gonoszsága, s az ehhez járuló túlságos szabadság; ezek szokták az uralkodók és fejedelmek lelkét megrontani és a tétlenségre vezetni. Hogyha az ilyesfajta emberektől távoltarthatnák magukat, természetük sem változnék meg egykönnyen s a nevelést sem kellene hiábavalónak tartani, mert jól mondta valaki, hogy ritkán lesznek rosszakká a hatalmasok, mikor hiányzanak vágyaik szolgálói. Kristóf tehát, a szelid, jóakarátú, emberséges, irgalmas, makulátlan, az erdélyi népnek kedves és a barbároknál is tiszteletben álló fejedelem, fiát Zsigmondot csak nevének, nem pedig erényeinek örökösül hagyta ránk, ugyanis olyan romlott erkölcsű volt, hogy szélteben Erdélyország átkának és [gyujtogató] fáklójának nevezték. De térjünk vissza végre a megkezdett elbeszéléshez. Ugyanazon a gyűlésen, miután az erdélyi birodalom kormányzását Zsigmondra bízta, a főnemesekből a tanács határozatából hármat kiválasztottak, akik okosságban, tekintélyben és gazdagságban fölülmúlták a többieket: Gálffy Jánost, Kendi Sándort és Kovacsoczkai Farkas királyi kancellárt; hozzájuk adták Báthori Boldizsárt (akit ugyanott az

ország főkapitányává választottak) azzal, hogy mindig a fejedelem oldala mellett legyenek s minden az ő tanácsuk szerint történjék. Voltak ugyanis, akik gyanakodva nézték fiatal korát, részben tapasztalatlansága, részben féktelen természete miatt, s vigyáztak, nehogy valami jelentősebb dologba fogjon bölcs férfiak tanácsa nélkül, kiváltképp ezeké az öregeké nélkül, akik már régóta járatosak Erdély ügyeiben s akiknek állandó társasága azért is ajánlatos neki, hogy fiatalos féktelenségét az öregebbek iránti tisztelet mérsékelje. Ámbár ezeket bölcs és józan belátással rendezték el így, nem tarthattak sokáig, mert a jezsuiták, olaszok és hozzá hasonlóak könnyen befolyásolták s keresztülvitték azt, amire természete hajlott és amit a Pápa és más német és olasz fejedelmek kívántak. Megragadva tehát az alkalmat a Pápa [Carillo] Alfonz olasz jezsuita és más hasonló vágású emberek útján kezdte befolyásolni Zsigmondot és az ifjút mindenféleképpen igyekezett rávenni arra, hogy elhagyva a törökökkel kötött szerződést, lépjen a keresztény fejedelmek sorába s tisztítsa meg a nevét mindattól a gyaláztattól, amelyben elődei a törököknek való hódolás miatt mindenki véleménye szerint éltek; nevének dicsőségét széltében-hosszában könnyen elterjesztheti, ha ahogy a lelkiekben, a testiekben is csak a maga érdekeit veszi tekintetbe. Mert sok kellemetlenséget kellene elszenvednie, nemcsak rokonaitól, barátaitól és hozzátartozóitól, hanem a legszörnyűbb fenvedtől és legkegyetlenebb ellenségtől is, s mint a farkastól a védtelen báránynak, csejt és életének veszedelmét kellene tőle várnia. Mit gondol ugyanis, mondták, miben lelheti örömét? Mindig remény és félelem között fog lebegni, soha nem tudja, vidám lesz-e a hajnal és barátságos-e az este, hiszen legnagyobb veszedelmére mindig az oldalánál és asztalánál van a törökök titkos megbizottja, minden étkezésnél táplálja udvarában a csauszt, vagy más hasonszőrü követet, mint kigyót a keblén, s az elvesztett szabadság jeleként katonái a törökök ellenséges és véres jelvényeit viselik. Mert tudvalévő, hogy tulajdonképpen semmi mást nem akar, semmit nem óhajt inkább a török, mint hogy Zsigmondot, a nagy reményű fejedelmet, s vele együtt népét, a termékeny Erdély lakóit és a legderekabb polgárokat védnökség és szerződés csalárd ürügyével szerencsétlen és nyomorult rabszolgáivá tegye, vagy hogy az erdélyiek és az ifjuság virágának segítségét arra használja fel, hogy a keresztények feletti zsarnok uralomhoz és Magyarország leigázásához egyengessék az utját, vagy hogy bármely

alkalmat megragadva váratlanul a gyanutlanokat és mit sem sejtőket elnyomja, az emberek miriádjait szörnyű bálványimádásra, örök gyászra és szenvedésre vezesse, s a szabad országot, mint egykor Oláhországot és Moldvát, terméketlen, üres és kietlen gyarmattá tegye, tizedet szedve az emberekből, épp úgy, mint az állatokból, rabszolgaárusok módjára kereskedve velük s annak adja a birtokot, megfojtva vagy kivégezve a jogos birtokost, aki több adót fizet érte. Ilyeneket és ezekhez hasonlókat hallott mindenfelé Zsigmond; s ezek nyilván nem kevésbé érintették és gyötörték lelkében, s nem csekély okot adtak rá, hogy mélyebben megfontolja ezeket a dolgokat és szavakat. Titokban tervezgetni kezdte, hogy szabadulhatna meg ezektől a kötelékektől és ettől a félelemtől, hogyan kerülhetne az idegenek rábeszélése folytán a római birodalom szövetségébe, hogy a római védőszárnyak alatt végre nagyobb biztonságban legyen. Sőt, teljesen meggyőzötve tőlük, kilátásba helyezte nekik, hogy a maga idejében mindezeket keresztül fogja vinni, hogy beteljesedjék, amivel Ézsaiásnál a bűnök által megbántott Ur fenyegette a népet, mondván: «És gyermek-fejedelmeket adok nekik és asszonyok uralkodnak majd rajtuk»; itt világosan megmondja, hogy semmi keményebb csapás nem érheti az országot, mint az ostoba és istentelen fejedelem. A jó és okos fejedelemnek ugyanis minden újítást, ameddig csak lehet, kerülnie kell, mert még ha jobb is változik, maga az újítás bántó. Nem is változott meg soha zavar nélkül sem az állam formája, sem a közös szokások, vagy a már bevett törvények. Ezért, mikor valami ilyesmi történt, nem kellett volna újítást hozni, amíg lehetett, hanem vagy tűrni kellett volna a régi állapotot, vagy lassanként hajlítani a jobb felé. Hiszen a jó fejedelem legfőbb kötelessége, hogy ne csak megőrizze az ország jelen boldog állapotát, hanem virágzóbbá tegye, amit kapott. És ha néha az események vihara és a közvélemény el is téríti a fejedelmet az addigi céloktól s kényszeríti, hogy a körülményekhez alkalmazkodjék, mégis nem szünik meg, ameddig tud, ellenállni és amit így nem lehet, más úton próbálja véghezvinni. Ha pedig valami olyan, hogy nem lehet kitartani mellette, körültekintően és lassanként kell megjavítani.

1590.

Történt egyszer, hogy Zsigmond [unoka-] testvérével, Báthori Boldizsárral, más ifjakkal és udvaroncáival a mezőn

lovas hadijátékot játszott, ahogy nálunk hívják; itt Jósika István, egy karánsebesi oláh, akit azonban Boldizsár Olaszországba küldött irodalmi tanulmányokra, azután pedig előléptetett s elsőnek számított az ékesszóló férfiak között, majd később Zsigmond szolgálatába ajánlott, a játék szokása szerint versenyfutásra hívta ki Boldizsárt; ő kiállt ugyan, de méltatlankodva, mert úgy érezte, hogy, szolgálai sorban lévén, kihívása megszégyenítő egy szabad emberre nézve; haragra lobbanna tehát Jósika alacsony származása miatt, mikor a futásban utólérte, – mert mind ő maga, mind lova olyan fürgé volt, hogy alig akadt akkor hozzá hasonló, – bottal megverte, szemére vetve származását és alacsony sorát. Ezt látva Zsigmond, mintha a szolgájával történt gyalázat őt érte volna, haragosan eltávozott és így akkor vége lett a játéknak. Ettől a könnyű sértéstől kezdve, – ahogy az ifjak szokták, nem tudva fékezni valami kis dolgon haragra lobbant lelkük érzéseit, – napról-napra inkább jelét adta iránta való haragjának, de Boldizsár, mivel már igen hatalmasnak és mindenekfölött állónak képzelte magát nagybátyja, István lengyel király bőkezűsége folytán, – ez ugyanis Fogaras várát minden járulékával és sok más egyébbel, ami főhercegségnek számít Erdélyben, ajándékol neki adta, – nem sokat törődött evvel. Később Fogaras várába ment s nem sokkal ezután onnan néhány ügyének elintézésére Váradra, vér szerinti testvéréhez, Báthori Istvánhoz, aki akkor Várad várának és a Zsigmond alá tartozó magyarországi részek legtöbbjének előljárója volt. Ott néhány napot töltve, újra visszatért Erdélybe s Gyulaféhevárott nagy pompával házat kezdett magának építtetni a prépostság épületének szomszédságában, ahol egykor Géczy János kormányzó lakott; le is rakták az alapokat s egy darabig folyt a munka. Ezalatt úgy látszott, hogy kibékültek egymással s ezért a gyulaféhevári kerület is segítségére volt Boldizsárnak az építkezésben; de Zsigmond a lelkében előbb megfogamzott méltatlankodást nem tudta őszintén kivetni onnan, mert mindig voltak az oldalán Jósika Istvánhoz hasonló emberek, akik mindent rosszra magyaráztak; Jósika maga sem késett őt ingerelni, ha erre alkalom adódott. Zsigmond tehát vetélkedni akarva Boldizsárral, Jósika István szemben egy másik ház építésébe fogott, hogy Boldizsár az építkezésben alul maradjon. Jósika háza hamar felépült, Boldizsaré félig készen abba maradt s most is úgy áll. Mert a fiatalkor együgyűsége, – nyilvánvaló, hogy ez volt meg akkor Zsigmondban, – részben,

mert természetes hajlamainál fogva inkább örül a hízé-
nek, mint az igazságnak, részben tapasztalatlanságból, amilyen
gyanutlan a cselszövésekkel szemben, épp oly kevésbé tud óva-
kodni tőlük. Ez pedig súlyos baj, mert a történelem tanúsága
szerint a legnagyobb királyok virágzó birodalmát döntötte meg
a hízelgők nyelve, s olvashatjuk, hogy sehol nem nyomta el
úgy kegyetlen zsarnokság az államot, hogy a tragédiában ne
lett volna különösen nagy szerepük a talpnyalóknak. Innen
származott Erdélyben is a legtöbb baj; Boldizsár ugyanis
nem az ország többi lakói és a főurak választása alapján, ha-
nem kevély elbizakodottságból, részben rokonsága, részben
pedig saját vagyona és hatalma miatt, magának igényelte a
kormányzói tisztet, másokat, akik egyébként okosabbak és
közügyekben tapasztaltabbak voltak nála, semmibe vett, s így
szerteszét sok meg nem engedett dolgot is elkövetett az ország
lakóival szemben, röviden szólva, sok tisztet asszony meg-
becstelenítésével, akiknek kedvéért gyakran szállott meg férjeik-
nél a vendégjogra hivatkozva, amivel a legtöbb ember lelkét
annyira megbántotta, hogy rosszat kezdtek róla beszélni s azt
is, hogy a fejedelemségre tör. Megerősítette még ezt a gyanut
az is, hogy kiválóbb és nemesebb főurak elhagyva Zsigmond
udvarát, Boldizsárhoz özlöttek, hogy nála teljesítsenek szol-
gálatot, úgyhogy azt mondták, 500 lovast és 200 gyalogost
tart udvarában. Ezért majdnem mindenkinek kezdett gyanus
lenni a hatalma, még az okosabbaknak és vénebbeknek is,
így aztán nemsokára az ifjak és a hízelgők, – többnyire a leg-
alacsonyabb sorból vette őket magához, – titokban kezdték
elhitetni Zsigmonddal, hogy Boldizsár a fejedelemségre tör.
Bizonyítékul szolgálhat az is, mondták, hogy mikor látta a
királyi nagybátyja halála után minden segítségtől és támasztól
megfosztott Zsigmondot, nehezen tűrte, hogy már azelőtt a
védtelen ifjura ruházták a fejedelemséget s őt, aki belátásban,
tekintélyben és katonai erényekben fölülmúlja, mellőzték, most
pedig Gyulafehérvárt, a királyi székhelyt igyekszik elfoglalni,
ezért csalogatott magához annyi előkelő és kiváló férfit zsoldos
szolgálat ürügyével; ilyeneket és ezekhez hasonlókat hangoz-
tattak minduntalan. S igen sok mulik az udvaroncokon, akik
híven kedveznek a gyermekek és ifjak vágyainak, akár ostoba-
ságból, akár mert azt remélik, hogy ebből nem csekély hasznot
húzhatnak. Mert többnyire úgy van, hogy míg kiki a maga
hasznát nézi, a köz javának szempontját elhanyagolja. Így
Zsigmonddal gyakran történt meg, hogy mikor különböző he-

lyekre vonult ki szórakozás céljából, jelentették neki, hogy Boldizsár fegyveres csapattal közeledik székhelyének elfoglalására; ő mindig hitelt adva hizelgőinek, gyors futással visszavért Gyulafehérvárra és csendben várta, mi lesz ezután, de bár ez gyakrabban megesett, semmi ilyesmi nem történt. Azért a legtöbben meg voltak győződve, hogy ilyesmi készül, látták ugyanis, hogy Zsigmond nem uralkodásra és az állam bölcs kormányzására született, hanem játékra, fényűzésre, tánagra, nők ölelésére, atyai javai eltékozlására, haszontalan költekezésre; mindenféle haszontalan olaszra, cinédusra, zenészre, azt mondják, annyit költött évenként, hogy mindenki szerint elég lett volna a testőrség egyévi zsoldjára. Tehát ezeket látva és hallva, könnyebben hittek el az emberek ilyesmiket Boldizsárról, bár a vénebbek és bölcsebbek, akiket a megyesi gyűlésen a kormányzás biztonsága végett mellé rendeltek, minden erővel igyekeztek Zsigmondot ezektől eltéríteni és a jó útra visszavezetni, hogy rájuk hallgasson, de semmi jót nem értek el vele, aminthogy igen könnyű bármelyik rókáról a bőrét lehúzni, de a természetét nem. Megátalkodott dőzsöléseiben tehát oda jutott, mivel napközben Curiusként élt, éjjel pedig bacchanáliákat rendezett, hogy lassanként mindenfelé rosszat beszéltek róla.

1591.

Mig tehát mindkettőjükről ilyenek hallatszanak, a tanácsurak tanácskozni kezdtek (Boldizsár is közéjük tartozott), mit kellene tenni az állam e két veszedelme között, minthogy ez, ámbár rossz, de mégis törvényesen megválasztották és megerősítették, amaz viszont serény, hatalmas, – bár ő is féktelen, – és harci erényekkel ékes. Ezekhez járult még az is, hogy Zsigmond meghagyta a tanácsosoknak, hogy ezekben a nagy nehézségekben, amelyekbe testvére sodorta, szabadon mondják meg, mi szerintük a tennivaló, s melyik párt felé kell hajolni. Mikor egybegyültek, Kendi Sándor így kezdett beszélni: «Bölcs férfiak, Plato szerint senkit nem lehet az uralkodásra alkalmasnak tartani, ha nem kényszerűségből és akaratára ellenére vállalta az uralmat, mert, aki a fejedelem tisztjére vágyik, az szükségképpen vagy ostoba és nem érti, milyen gyötrő és veszélyes dolog a király hivatalát jól betölteni, vagy annyira gonosz ember, hogy a maga, nem az állam érdekei szerint szándékozik az uralmat viselni, vagy annyira gondatlan, hogy nem mérlegeli a terhet, amelyet magára vállal. Már

pedig annak, aki alkalmas a királyságra, egy személyben okosnak, jónak és bölcsnek kell lennie. Bár Zsigmondban rossz természete miatt mást látunk és gyermekkorában való időelőtti megválasztása se mutat másra, minthogy semmiképpen nem tudtunk jó hajlamairól meggyőződni, mégsem kerülheti el figyelmünket, amit az evangéliumok és az apostolok levelei az urak eltűréséről, az előljáróknak való engedelmeskedésről, a királyok tiszteletéről és az adó fizetéséről mondanak. Tűrni kell az istentelen és ostoba tisztviselőket is, nehogy az állam, vagy a város rendjében zavar legyen, csak teljesítsék kötelességüket, csak ne parancsoljanak istentelen dolgokat. Ezért jónak látom, hogy inkább engedelmeskedjünk Istennek, aki tettszéese szerint szokott jó és rossz fejedelmeket adni a népeknek, mint egyesek meggondolatlan ostobaságának, akik azt kívánják, hogy elvetve azt, akit törvényesen megerősítettünk, más valakit válasszunk. Hogy tehát ne találtassunk hálátlanoknak Isten és a törvényesen megválasztott fejedelem iránt, azt ajánlom, hogy maradjon ő meg hivatalában, Isten, akinek a kezében minden van, majd gondoskodik a többiről. S úgy gondolom, mindent el kell követni, hogy Erdélyországnak ez a két réme és legnagyobb szerencsétlensége, ha lehet, mi általunk kibéküljön és kölcsönös egyetértésben éljen, így megakadályozhatjuk a bajokat, amik ebből következnének; ha pedig ez nem sikerül úgy, ahogy akarjuk, állítom, hogy akkor a legvégső orvossághoz kell nyúlni és a köz hasznáért és biztonságáért a magánérdekeket háttérbe kell szorítani. Hogy tehát ne származzanak a legnagyobb bajok ebből és ne harapózzanak el messzebb, jobbnak látom, – ha tényleg nem tudnak szívből kibékülni, – Boldizsárt eltávolítani az országból, vagy akár meg is öletni, mint hogy az ország lakóinak egyetértésével választott és megerősített fejedelmet, akihez minket magunkat is az eskü szentsége köt, eltávolítsuk, vagy tőrjük, hogy élete veszélyben forogjon, aminek következtében aztán az ország békés állapota felborulhat.» A többiek is effelé a vélemény felé hajlottak. Azután egyhangúlag Gálffi Jánost és Gyulai Pált jelölték ki, hogy közöljék Zsigmond fejedelemmel, mit határoztak és hogyan döntöttek a szóbanforgó ügyben, de csak úgy, ha Zsigmond szavát adva hallgatást fogad, féltek ugyanis, hogy ha ellenfele idő előtt megtudja a dolgot, ez halálukat jelenti. Zsigmond tehát szavát adva a titoktartásra, meghallgatta, mit tanácskoztak, azután hazament s mikor otthon gondolkodva, mit kellene tenni és mélyen sóhajtozva, (ahogy

lenni szokott, mikor új és bizonytalan dolgok előtt áll az ember,) arcán viselve a szomoruság jeleit, leült, véletlenül belépett hozzá egy jezsuita, s mikor megpillantva őt, látta, hogy a szokottnál sokkal szomorúbb, meg merészelte kérdezni, min szomorkodik annyira; ő nem sokat kérette magát, hanem mivel az ifjúkor többnyire ostoba, hebehurgya, meggondolatlan s így nem sejtí a jövőt, feltárta a dolgot a jezsuitának. A jezsuita rögtön tiltakozott, elátkozta a határozatot, mennydörgött, hogy ez testvérgyilkosság és egyházi átokkal fenyegette, ha testvére ártatlan vérének kiontására emeli kezét, nem értve meg, hogy ehhez a legvégső esetben kell folyamodni, ha a kibékítés sehogyan sem sikerül kellőképpen. A jezsuita ezután Boldizsárhoz ment, aki akkor Gyulafehérvárott volt s mindent elmesélt neki, egyet-mást még a saját fejből is hozzátéve. Így megtudva a titkot, Boldizsár fenyegetni kezdte a tanácsosokat. A fejedelem és néhány tanácsos tisztázta magát Boldizsár előtt, s a bűnnek és a kegyetlen határozatnak minden felelősségét a fent említett két emberre, Gálffi Jánosra és Gyulai Pálra háritották, érvekkal bizonyítva be neki, hogy ők maguk ártatlanok ebben a véres határozatban. Mikor ők ketten megtudták ezt, sietve eltávoztak Gyulafehérvárról és birtokaikra menekültek. Ott, semmi ellenségeskedéstől nem tartva, minthogy a fejedelem ellen semmit sem követtek el, egy ideig nyugodtan voltak, azt gondolták ugyanis, hogy Boldizsár nem mer és nem is tehet semmit erőszakkal az ország törvényei ellen, hanem jog és törvény szerint fog eljárni ellenük az ország lakóinak nyilvános gyűlésén. Nem sokkal később Gyulai Pált, a kiváló irodalmi műveltségű férfit, Zsigmond belső emberét, Boldizsár emberei Abafája nevű kastélyában csellemeg támadták, megölték és darabokra tépték; a fejedelem jóváhagyásával, hogy annál inkább elhigye Boldizsár, hogy Zsigmondnak semmi része nem volt a tanácskozásban. Ennek a gaztettnek megtörténte után néhány nappal, ugyancsak Báthori Boldizsár Gálffi Jánost is megtámadta marosujvári várában, amelyet maga építtetett, s el is fogta volna, ha annak néhány hű embere aznap este nem jelentette volna, hogy őt is bekerítik, ha gyorsan nem cselekszik. Ezt hallva, ő nem késlekedett, mert még nem volt elég erős a vár, hanem felkészülődött az útra és elhagyva kedves feleségét és leghívebb embereit, néhányadmagával a sötét éjszaka leple alatt, elmenekült. Magyarországra készülöben Belényes városában Chinkat Péter bajoni kapitány, aki akkor véletlenül ott volt, emberei árulása folytán elfogta és

Váradra vitte fogságba. Azután nyomban levélben közölte Zsigmonddal, hogy elfogta Gálffi Jánost s nem tudja, milyen okból menekült, ezért méltóztassék meghagyni neki, mi történjék vele. Zsigmond megparancsolta, hogy vigyék Huszt várába s ott őrizték, míg mást nem parancsol. Husztra vitték tehát s miután ott egy darabig őrizték, Boldizsár, Bodoni István és más rosszakaratúak kérésére a fejedelem levélben megparancsolta a vár kapitányának, Szabó Baláznak, hogy mihelyt a levelet megkapta, tüstént ölesse meg. Gálffi ellenségei ajándékokat ígértek a futárnak, hogy hiven teljesítse kötelességét, s az nyomban, sietve, útnak indult. Egy-két óra mulva Kovacsoczkai Farkas királyi kancellár lépett be Zsigmondhoz a tanácsterembe, s az előadta a dolgot, hogy mit határozott Gálffiról egyesek kérésére és mit irt titkos pecsétje alatt. Ezt hallva a kancellár, térdre borult előtte és kegyelmet kért Gálffinak; ő beleegyezett, új levelet irtak, másik futárt hoztak s nyomban az első után küldték; a fejedelem megbánta, amit tett s hogy megmenthessék az életét, még nagyobb jutalmat ígér a futárnak. De hiába, mert az első hamarabb ért oda és Balázs kapitánynak szigorúan a lelkére kötötte, hogy a fejedelem parancsát nyomban hajtsa végre. Balázs tanácstalanul, minthogy meg akarta nyerni a fejedelem és mások kegyeit, elhatározta, hogy végrehajtja a parancsot; ezért belépett Gálffihoz s odaadva neki a fejedelem levelét, meghagyta, hogy készüljön a halálra, mert életének vége a küszöbön van. Gálffi ezt meghallva, azt mondta, hogy a levél nem a fejedelemtől, hanem Bodoni kezétől származik, akit ő maga mozditott elő és ajánlott Zsigmond szolgálatába és aki valami kicsiségen megharagudva, most jótevője vérére szomjazik; ezért hallassza el a dolgot a következő napra, hogy legkegyesebb fejedelmének irhasson s Istennek hálát adhasson a tőle kapott testi és szellemi jótéteményekért és minden vétkéért irgalmat kérhessen tőle; mert biztosan tudja, hogy ura, Zsigmond, nemsokára megbánja jelenlegi parancsát és ha kicsit vár, enyhébben fog bánni vele. De Balázs, mivel Boldizsártól sok mindent remélt, nem türt késedelmet, hanem meghagyta a derék férfiúnak, hogy a futár utasítása értelmében, készüljön a halálra. Gálffi, mielőtt meggyilkolták, először Istenhez könyörgött, azután Jehovát hívta tanunak ártatlanságára, hogy semmi része nincs abban a vádban, amely miatt meg kell halnia. Azután kérte Istent, hogy ártatlanul kiömlő vére Kendi Sándor és utódai fejére szálljon, mert az kezdettől fogva irigyelte szeren-

cséjét, életére és vérére szomjazott; most is őmiatta kell meghalnia, mert először Sándor volt a határozat szerzője, azután tisztázta magát és minden bűnt őrájuk háritott, hogy maga megmeneküljön, ők pedig elpusztuljanak. De igazságos a jó Isten, s kinek-kinek megfizet cselekedetei szerint, a maga idején. Miután ezeket befejezte, fejét vették ugyanabban a házban, ahol őrizték s ott is hagyták holttestét a pamlagon, míg Szent Mihály lovát előkészítették. Egy óra múlva a második futár is megérkezett a kegyelem-levéllel, de későn, mert könnyű az embernek az embert megölni, de a halottat életre hívni egyedül Isten műve. A nevelésnek olyan hatalma van, írja Plato, hogy a helyesen nevelt ember mintegy isteni lényé lesz, ezzel szemben a helytelenül nevelt, a legocsmányabb vadállattá fajul el. Gálffi János tehát és Gyulai Pál a legalacsonyabb nemesi sorból erényeik, tisztességek és bölcs eszük miatt javakban és tisztségekben bőven gyarapodva, már régen az ország tanácsosai közé kerültek, s ott az elsőeknek tekintették őket. Pál, Istvánnál, Lengyelország királyánál volt titkár néhány éven át; onnan visszatérve, itt is okosnak, eleven eszűnek és tanácsaiban szerencsésnek ismerték. Gálffi, Zsigmond atyjánál először főszakács volt, azután Zsigmondot dajkák módjára, karjában hordozta, melengette és táplálta s minden gondját és fáradságát Zsigmond épségének megóvására fordította; nagy részben ő volt a kezdeményezője annak is, hogy Zsigmondot az ország fejedelmévé válasszák. Később, mikor már felserdült, hasznos tanácsokkal mutatta meg, hogy kell az ország gyepelőjét kézben tartani. De lám! az érdemekért ritkán szoktak hálával fizetni és a gonoszul megtartott barátság elárulja a gonosz erkölcsöket. Megpróbálták hát ezek a bölcs férfiak már kezdetben jól irányítani, hogy elejétől a legjobb dolgokhoz szokják, mert bármely zene kellemes azoknak, akik hozzászoktak és semmi sem nehezebb, mint elszakítani az embert attól, ami a hosszú gyakorlatban már természetévé vált. De semmire sem mentek, mert minél inkább iparkodtak természetét megjavítani, annál inkább visszacsapott az ág; ugyanis mindenki természetől hajlamosabb a bűnökre, mint az erényekre. Később úgy látszott, hogy Zsigmond megbánta, hogy atyai jótevőjének, dajkájának és buzgó irányítójának életét elvette; úgy tudják, hogy megsíratta a két férfiú sorát és eszébe jutott adott szava.